

BÁTHORY ISTVÁN HADJÁRATAI AZ OROSZOK ELLEN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

ELŐZMÉNYEK. LENGYEL HADSZERVEZET.

Báthory István lengyel királyságának legnevezetesebb és legdicsőségesebb eseményei ama hadjáratok, melyeket ő az oroszok ellen viselt, három esztendőben egymásután, 1579—1581-ig. És ezek minket magyarokat nemcsak a király egyénisége, de azért is érdekelnek, mert eme harcokban, melyeknél messzebb északra magyar fegyverek soha sem harcoltak, a dicsőség oroszlánrésze kétségkívül a magyar seregeket illette.

Livonia (Livland) birtokáért folyt a harc; ama tartomány bírása felett, a mely a Keleti-tenger partján, Lengyelország északi, Oroszország keleti határánál feküdvén, két évtized óta a három északi nagyhatalom, Lengyel-, Orosz és Svédország, sőt Dánia egymás közt való versengésének legfőbb tárgyát képezte.

Livonia, a melyhez Est- és Kurland is tartozott (a mostani 3 balti kormányzóság) a XII. század óta, miután a keresztyénségre térítették s a római kath. vallást felvették, a német lovagok és pedig az úgynevezett «*kard-rend*» (Schwertbrüder) birtokát képezte. A XIII. század folyamán a rend feje a rigai érsek volt, később világiak. A tartományhoz azonban már ez időtől fogva jogot formáltak mind a lengyel királyok, mind a szomszédos orosz tartományok (Pskow, Novgorod, majd Moszkva) fejedelmei.

Wasziljevics Iván, a hódító moszkvai nagyfejedelem, a ki először vette fel a «*minden oroszok czárja*» czímet, s a ki tulajdonképi megalkotója volt az orosz birodalomnak, hódításait Livonia elfoglalásával akarta megkoronázni. Miután a tatároktól elfoglalta Kazánt

(1552-ben) és Asztrakánt (1556-ban) s birodalma keleti és déli határait a Kaspi-tengerig és a Kaukázusig kiterjeszté, legfőbb céljául azt tűzte ki, hogy birodalma nyugati határát a Keleti tengerig tolja előre, hogy így közvetlen összeköttetést létesítsen, kereskedelmi utat nyisson Nyugot-Európa felé. A tengerre Livonián át vezetett az oroszok útja; ezt kellett tehát elfoglalni, hogy a hőn óhajtott cél eléérassék.

1557-ben megindult a hódító hadjárat: orosz hadak lepték el s pusztították és rabolták kegyetlenül évről-évre a szerencsétlen tartományt. A livon lovagrend tagjai belátván, hogy a tartományt megvédeni képtelenek, 1559-ben, majd végleg 1561-ben a lengyel király Zsigmond Ágost védnöksége alá adták magukat. Itt kezdődik a lengyelek és oroszok komoly versengése és hadakozása Livonia miatt, s ez változó szerencsével folyt 20 éven át; mignem Báthorynak sikerült Lengyelország javára eldönteni a harcot s a tartományt kivívnia.

Az utolsó Jagelló, Zsigmond Ágost alatt a lengyel fegyvereknek kevésbé kedvezett a szerencse. A lengyel király az 1561-ben megkezdett hadakozás által nemcsak hogy Livoniára való jogait nem tudta érvényre emelni, de 1563-ban elveszté a Litvániához tartozó *Polock* várát is, a Dwinától északra terjedő területével együtt, úgy hogy a lengyel, illetőleg litván határ az oroszokkal szemben ekkor lejjebb szorult egész a Dwina folyó vidékéig. A régi határ visszaállítása itt is Báthorynak jutott osztályrészéül.

Midőn Báthory a lengyel trónra jutott, a belső zavarok lecsendesítését tartván első feladatának, fegyverszünetet óhajtott kötni a csárral. Trónfoglalása után mindjárt (1576 máj. elején) két követet küldött Moszkvába, bejelentendő megkoronáztatását s azon óhajának adván kifejezést, hogy Livonia felett békés úton egyezzenek meg s ne folytassák az elődjei alatt keletkezett viszályt és hadakozást.

A csár azt felelte, hogy ő ugyan úgy tudja, hogy Miksa esászár választatott lengyel királylyá (a kit a rendek egy része tényleg szinten megválasztott az előző év őszén tartott királyválasztó országgyűlésen); de nem vonakodik tárgyalásba bocsátkozni Livonia felett, küldjön azért Báthory e czélből nagyobb követséget.

István király, a kinek legfőbb gondját az ellenpárt lecsendesítése és megnyerése képezte, jóhiszemű készséggel engedett a csár

kivánságának s a torni országgyűlésből (1576. nov.) diszes és tekintélyes számú követséget jelölt ki és indított útnak Moszkva felé, a béke tárgyalása végett. Ő maga pedig nem sokára, 1577 tavaszán, lengyel és magyar hadaival a meghódolni s őt királyául elismerni vonakodó porosz tartományi főváros *Danczka* (Danczig) ostromára készült s indult el.

Azonban a míg Báthory Danczka ostromával foglalkozott: a czár használni akarván a jó alkalmat, megszegte fegyvernyugvási ígéretét s a védtelen Livoniára tört.

Livonia helytartója (administrator) a litván nagymarsall Chodkiewicz János lett volna; de ő maga Vilnában, a litván nagyhercegség fővárosában időzött s a livon várakat békelétszámú csekély litván és lengyel őrség védelmezte. Nem volt nehéz e készületlen gyenge őrségtől a várakat egymásután elfoglalni.

A czár először *Magnus* holsteini herceget küldötte Livonia ellen, a kit már előbb egyik rokonával házасított össze s «Livland királya» czímmel ruházott fel, megígérvén a tartománynak, hogy ha önkényt meghódól, önállóságát Magnus kormánya alatt meghagyja. A livon városok egymásután hódoltak meg az orosz hadak előtt. Marienhaus, Ludsen (most Ljuzyn), Rositten (most Rjeshiza), Düna-burg, Kokenhausen önkényt adták meg magokat; úgy *Aserot*, a hol kegyelem ígérete mellett számosan gyűltek össze a vidékről is. De az orosz hadak nem ismertek kiméletet, a fegyverfoghatókat lemészárolták, a nőket a tatároknak dobták oda áldozatul. Innen *Wenda* felé vették útjokat, a hol a czárral időközben meghasonlott s már lengyel fenhatóságot kereső «pünkösdi király», Magnus is meghúzta magát. A város megrettenve *Aserot* sorsától, bezárta kapuit s Magnus maga ment a czár elé kegyelemért térdre hullva esdekelní. De a czár őt az árulás gyanúja miatt szidalmakkal és arczúl ütessel fogadta.¹⁾

Látván ebből a városbeliek, hogy mi sors vár reájok, megszólaltatták az ágyúkat s egy golyó csaknem a czárt magát sodorta el, a ki e miatt kegyetlen bosszút esküdött, hogy egy németet sem hagy

¹⁾ Magnus, composito ad humilitatem habitu, ac genibus illius supplex in genua provolutus adrepens, convicio ac *verbere* ab ipso duce in os ingesto excipitur. *Heidenstein* Reinhold: De bello Moscovitico lib. I.

életben a városban. A vár három napig védte magát s midőn a menekvés minden reménye elenyészett, a 300 főnyi őrség s a lakosság színejava, kor és nem különbség nélkül, a puskaporos torony felvetetése által légbe röpíté magát.

Elfoglalták az oroszok még a közeli Rumburgot (most Lemburg) s így Riga és Reval s néhány körülöttök levő vár kivételével jóformán egész Livonia kezökbe került; mert már előbb elfoglalták Pernawát, a svédektől Weissensteint s a dorpati püspökség területén Dorpatot, Felint és Marienburgot.

Az orosz hadjáratok emez embertelen kegyetlenségét Livoniában s Iván czárt magát, a lengyel történetírók sem ítélik el keményebben, mint maga az orosz hadtörténetíró Galitzin herceg. «Livoniát elpusztítani és kiszivattyúzni, városait eltörölni és lakosságát kiirtani — hogy ez által a lovag-rendet meghódolásra kényszerítsék — ázsiai hódítókhöz illett volna inkább s nem oly országhoz, a mely a tatár jármot már 100 év előtt lerázta és összeköttetést keresett Nyugot-Európa felé. Ezt nem magyarázza meg más — folytatja alább — mint a czár műveletlen szelleme, zabolátlan, féktelen akaratereje, határtalan kevélysége, végtelen önzése, egészen elvadult erkölcesei, végül a hadászati tehetség teljes hiánya, mert hogy hadvezér nem volt, az kétségtelen s nem is voltak meg az ahhoz szükséges tulajdonságai». ¹⁾

Iván, máskép III. János czárról, a ki felesége, fia, számos hadvezére s bojárja megöletése, főmetropolitájának medvével széttepetése s effajta számos kegyetlenkedése miatt méltán megérdemelte a kortársaitól nyert «Rettenetes» nevet, az orosz forrásból idézett fennebbi jellemzés után nem szükséges nekünk magunknak ítéletet mondanunk.

Báthoryról is megelégedhetünk az idézett orosz író jellemzésével, nyomatékosabbnak tartván az ellenfél méltányló elismerését, mint a honfitársakét, noha Báthoryt a tények is elég ékesszólóan magasztalják, mint kiváló hadvezért.

Báthory István — úgy mond Galitzin hg. — rendkívüli észtehetséggel, harczias szellemmel megáldott, jeles és ügyes hadvezér

¹⁾ Galitzin hg.: Allgemeine Kriegsgeschichte des Mittelalters. Cassel 1885. II. B. 2. H. 462—463. l.

volt. Ő honosította meg Kelet-Európában azt a hadi szervezetet és hadakozási módot, a mely Nyugot-Európában immár általános vala.¹⁾

Egy pillantást kell itt vetnünk a lengyel hadi szervezetre.

Báthory idejében sem Lengyelországban, sem a hozzá tartozó Litvániában, de Oroszországban sem volt állandó hadsereg; ezt háború esetén az ú. n. általános nemesi *fölkelés* (generalis nobilitatis expeditio, lengyelül pospolite ruszenie) helyettesíté. Ha az országgyűlés a hadviselést elhatározta, minden nemes tartozott lóra ülni, illetőleg fölkelni s a király által kijelölt helyen és időben az illető vajdaság palatinusa és várnagyai (castellanok) vezetése alatt megjelenni. A sereg élére magának a királynak kellett állania s a hadsereget két hét alatt a kijelölt táborhelyről az ellenség elé kellett indítania. Az ország határain belül zsoldot nem kaptak, a határon kívül mindenik öt márkát; de a határon túl a sereget csupán az országgyűlés engedelmével vezethette a király, s az három hónapnál tovább harcolni nem tartozott.²⁾

Minden nemes hadköteles volt. Fő- és jószágvesztés volt az elmaradó büntetése; csak betegség és törvényes felmentés szolgálhatott igazolásul. A városi polgárok is, ha birtokuk volt vagy béreltek, hadkötelesek voltak. A többiek, bizonyos számú katonát tartoztak kiállítani s szekereket és hadi szereket adni. A főurak is birtokuk arányában külön csapatokat tartoztak állítani; úgy a királyi és egyházi javak élvezői, birtokarányban.

A fölkelés kiegészítő részei voltak még: 1. a *királyi testőrség*, a tulajdonképi királyi csapatok, melyek a király zsoldján éltek, számuk néhány százra rügött s a kir. udvarmester (marszałek nadworny) vezetése alatt állottak; 2. *főúri* (udvari) *csapatok* és zászlóaljok (nadworne hufce i chorągwie), a főurak saját őrsége kísérete, a mely urok méltósága arányában több vagy kevesebb volt; de igyekezett mindenki mennél többet tartani a hatalmával való tüntetés végett is, úgy hogy egy-egy vajdának s előkelő starostának százakra ment a kísérete békés időben is; 3. a kis-orosz földi s végvidéki

¹⁾ Galitzin hg. id. m.

²⁾ *Lennich* Gotfried: Jus publicum regni Poloniæ, Gedani 1766. Tomus II. 455 l. De bello és 464 sz. u. De militia.

kozákok, melyeknek Báthory később egész rendszeres katonai szervezetet adott. Végül 4. idegen *zsoldosok*, főkép gyalogság.

Az *állandó hadseregnek* első nyomaira a XVI. század második felében akadunk. A litvánok 1551-ben szerveztek némi állandó katonaságot, határaik védelmére az oroszok és tatárok ellen. A gyakori tatárbeütések a lengyeleket is kényszerítették ilyen határőrző sereg felállítására, melyeket a keleti végeken (a kis-orosz földön és Podoliában) helyeztek el. Zsoldjuk fizetésére az 1562-ki országgyűlés a királyi (t. i. az állami) javak jövedelmének egy *negyedét* rendelte, a miért *quartalis* katonaságnak (quarciane, vagy a német Söldner után Żolnerzy) neveztettek. Számuk eleinte csekély (6000 főnyi) volt.¹⁾ Báthory István emelte fel létszámukat.

A fölkelés volt tehát Báthory idejéig az egyedül számot tevő hadsereg. Lengyelország egymaga képes volt ezekből mintegy 100,000 főnyi sereget kiállítani. A Litvániával kötött szorosabb unio után (1569.) e szám a nagyhercezség seregével együtt megkétszereződött; legalább a papíroson, mert valóságban ez időben annyi soha össze nem jött. Báthory rendszeren 35—40,000 emberrel indult az oroszok ellen intézett hadjárataira.

A lengyel és litván hadsereg külön állott az unio után is. Mindkettőnek külön vezére, *nagyhetmanja*, volt, egymástól függetlenül, a kiket a király nevezett ki.

A fölkelés legnagyobbbrészt *lovasságból* állott, mert a lengyel nemes méltóságán alólinak tartotta gyalog menni a csatába. Gyalogság jóformán csak a zsoldosokból s a legszegényebb nemességből került ki.

A lovasságnak két főosztálya volt, ú. m. a nehéz és könnyű lovasság. Az elsőnél megkülönböztettek 1. a *huszárok* (husarze) vagy dsidások, 2. a *pánczélosok* (pancerny); a könnyű lovasokat *kozákoknak* nevezték.²⁾ Az *ulanus* név is ekkor keletkezett, mert Báthory idejében a mellette harczoló tatárok vezérének neve Ulanecki vala.

A *huszároknál*, mint a legszebb és drága ruházatú s fegyverzetű katonaságnál, a leggazdagabb nemesek szolgáltak. Ruházatuk és fegyverzetük hasonlított a nyugateurópai lovagokéhoz. Teljesen

¹⁾ Lengnich id. m. II. k. 478. l.

²⁾ Lengnich id. m. II. k. 481. V. ö. Galitzin hg. id. m. 327. l.

pánczélozva voltak, fejükön sisakkal. Baloldalukon görbe kard függött, a nyereg baloldalán még egy öt láb hosszú pallos. Fő fegyverzetük azonban egy 19 láb hosszú lándsa vala. Vállukról oroszlán-, tigris- vagy párdúczbőr függött alá. Ruhájok gazdagon volt arannyal és ezüsttel sujtásozva; a sisak tollforgókkal díszítve. Mindenik huszárnak négy fegyverhordozója volt (pacholiki), könnyű fegyverzettel s könnyű lovakon. Hús huszár s a megfelelő 80 fegyverhordozó képezett egy szakaszt. Harczban a 20 huszár képezte az első sort, a 80 szolgál a négy utolsót, sorban egymásután az együvé tartozók, úgy hogy minden huszár megett szolgálói következtek.

A *pánczélosok* a kisebb nemességből kerültek ki. Fegyverzetük volt kard, rövid puská és karabély, néha íj és nyilak. Védőszerük a pánczél és sisak. A löszert s egyéb hadi szükségletet az övhöz csatolva jobb oldalt viselték.

Az igazi könnyű lovasságot *kozákoknak* nevezték, a kis-orosz-földi kozákság után, a kik a legjelesebbek voltak e nemben. Báthory harczaiban és később is igen kiváló szolgálatot tettek. A hirtelen való meglepésre, gyors mozdulatokra, könnyű csatározásra a legalkalmasabbak valának. Népies fegyverzetük és ruházatuk, úgyszintén harcsmódoruk elütő volt a többtől s egészen sajátos. Gyors lovaiakon, könnyű fegyverzettel, karddal és puskával, ügyesen harczoltak s könnyen mozogtak mindenfelé. Minden hadi és élelmi szert lovuk hátán magukkal hordoztak. Ha pedig a szükség úgy kívánta, leszálltak lovaikról s gyalog harczoltak; Báthory alatt nem egyszer az orosz várak ostrománál.

Kozákoknak tulajdonkép a Dnyeper és Don vidékén már a XII—XIII. század óta ott összeverődött népkeveréket, maradékát a népvándorlás hullámaiból itt megtelepedett némely törzseknek (kazárok, pecsenyégek, ugorok, jászok, cserkeszek stb.) nevezték, melyek a szomszédos nemzetek (oroszok, lengyelek, magyarok [?], oláhok) kivándorlói és szökevényeiből újabb és újabb csapatokkal növekedtek. Szabadon és függetlenül éltek, magok közül választott vezéreik alatt. Fő foglalkozásuk a harcz és rabló hadjáratok voltak. A görögkeleti vallást vették fel. Zsoldjába állottak hol a lengyeleknek, hol az oroszoknak, legtöbnyire a tatárok s később a törökök ellen harczoltak. A XV. század folyamán számuk mindinkább felszaporodott, főkép a kis-orosz-földi (ukrajnai) menekültek soraiból, a kik földes-

uraik, a lengyel nemesség, elnyomása elől kibujdostak; részint Oroszországból, az ottani zsarnokság elől menekülőkből. Hadi szervezetük a XVI. századig egészen rendezetlen volt, s szabad csapatokat képeztek; de már ekkor is hasznos szolgálatot tettek s védbástyául szolgáltak a tatár beütések korlátozására. A XVI. század elején nyerne némi katonai szervezetet, a midőn atamánjaik a lengyel királyok szolgálatába állanak. Ekkor ezredekre és szotnyákra osztattak (1511.) s egyenlő fegyverzetet vettek föl (kardot, puskát és hosszú dsidát). I. Zsigmond és Zsigmond Ágost, a két utolsó Jagello, előjogokkal és birtokadományokkal a Dnyeper mellett, hálálták meg jó szolgálataikat. *Báthory* István aztán teljes katonai szervezettel látta el őket s erős határőrséget szervezett belőlük, a tatár hordák ellen. A magyar hajdúság intézménye, mint élő védbástya a török hódoltság felől, lebegett példakép előttte. Tíz ezredre (pólk) osztotta fel őket, s ezeket szotnyákra, századokra; a csapatok élére előljárókat (starszyni) rendelt s vezérüket (Roshinski Bogdánt) megajándékozta a hetmanság jelvényeivel (fehér sasos kir. zászló, hetman-bot [bunczuk, bulawa] és hetman-pecséttel). — A kozákság száma ekkor mintegy 26,000-re rúgott. Ezekből 6000-et kiválogatott s lajstromba íratott; ezek voltak a *registrált kozákok* (Rejestrówi Kozacy), a tulajdonképeni határőrség, melyek lovat, kardot, dsidát, zsoldot (évenként egy aranyat) és ruhát kaptak. A többi 20,000 a belső őrséget képezte s ebből egészítették ki amazokat. Báthorytól új földbirtokot is nyertek, Traktomirow várost a Dnyeper mellett, Perejaslawot, Poltawát, Mirgorodot a Dnyeperen túl és szabadalmat fel egész Kiewig telepeket alkotni; hetmanjok számára pedig a Seima folyó mellett új residentiául egy várost építtetett, a mely Báthoryról *Baturin*-nak neveztetett és neveztetik máig is.¹⁾

Ebből a kozákságból került ki a lengyel hadsereg legjelesebb könnyű lovasága.

De a lengyel lovasság túlnyomó nagy száma nem zárta azért ki, hogy komoly szükség idején idegen lovasokat is ne toborzzanak a lengyelek. Magyar és német lovasok többször szolgálnak lengyel zsoldban, főkép Báthory alatt.

¹⁾ *Lengnich*: Jus publicum regni Poloniae II. k. 481, 485. ll. *Grondzki* Sámuel: Historia belli Cosacco-Polonici, Pestini 1789. 20. l. V. ö. *Galitzin* hg. id. m. 332. l.

A lengyel lovasságról szólva nem hagyhatjuk megemlítés nélkül az u. n. «*repülő lovasság*»-ot. Nevöket onnan nyerték, hogy a lovas hátán két szárnyat viselt, sastollakból formálva. Czélja a díszítésen kívül főleg az ellenség elrettentése volt. De ez a repülő lovasság nem képezett külön osztályt a fentebbiek keretén kívül.

A *gyalogság* a lengyel hadseregben Báthory reformja előtt messze mögötte állott a lovasságnak. A lengyel nemes idegenkedett a gyalog szolgálattól, s arra csak a legszegényebb rész vállalkozott, a kinek lóra nem volt költsége; de ezek is szívesebben állottak be valamelyik főúr kíséretébe. A városok állítottak ki némi csekélyszámú gyalogságot, s ezek közt legtöbbet értek a porosz tartomány gyalog csapatai, melyek vitézül küzdöttek a csatatéren. De a gyalogság is időről-időre hívatván be, gyakorlatlan újonczsereg számba jöhetett csak; fegyverzetük is hiányos volt. Lengyel gyalogságról igazán csak a hadseregnek Báthory által való újjá szervezése után lehet szó. Ő fölismerve a gyalogság fontos szerepét, főkép a várak ostrománál, első sorban a gyalogságot reorganizálta s teremtette meg. Szembeszállott a nemesség előítéletével,¹⁾ s gyalog szolgálatra buzdította őket s gyalogságot toborzott közülök (szükség esetén a lovasokat is leszállította lovaikról); azonkívül a jobbágyok közül kiválasztotta a legalkalmasabbakat, minden 20 jobbágytelek után egyet s felszabadítva a jobbágyi kötelék alól, besoroztatta gyalog katonának. Ezeket nevezték aztán telek-katonaságnak (*peditatus jugeralis*, lengyelül *piechota łanowa*.²⁾ Fegyverzetük puská, kard, csatabárd volt; egy részéé a dárda. — Ez új gyalog hadsereg mesterei és mintaképei a magyar hajdúk voltak, a kik mellett a tűzkeresztséget az orosz hadjáratokban kiállották. — A gyalogság közé az orosz hadjáratok diadalai után a legelőkelőbbek is szívesen beállottak.

A mit a lengyel hadi szervezetről elmondottunk, ugyanaz áll a litvánokról is, a lengyel királyság másik alkotó eleméről. Hadi szervezetük a XVI. század vége felé egyenlő volt a lengyelekével; a

¹⁾ *Lelewel* Joachim: Betrachtungen über den polit. Zustand des ehemaligen Polens und über die Geschichte seines Volkes. Brüssel u. Leipzig 1845. 108—109. ll.

²⁾ *Lengnich*: Jus publicum regni Poloniae II. k. 479. V. ö. Galitzin hg. id. m. 328. l.

fő contingenst náluk is a nemesi lovasság képezte (huszárok és «pánczélosok») és ezek mellett csekélyebb számú zsoldos gyalogság. Fővezérük a litván nagy-hetman volt, független a lengyeltől, valamiként a két sereg is külön, önállóan működött.

A hadsereg keretében az egyes csapatok lakóhelyük s a vajdaságok szerint helyezkedtek el, vajdáik, várnagyaik stb. csapatparancsnoksága alatt. Ezek voltak közvetlen előljáróik, a táborba is ezek vezették őket. Az országgyűlés ugyanis elhatározván a fölkelést, a király táborba hívó levelét minden vajdaságban (s ilyen 32 volt az országban) kihirdették. Négy hét alatt minden hadköteles készen tartozott lenni. A kerületekből a *zászlótartó* a várnagyhoz (castellan, várak parancsnokai) vezette a csapatokat; a *várnagyok* a vajdához (woje wodz=seregevezér), s a vajda (palatin) az egész vajdaságból a királyi táborba.¹⁾

Ilyen volt a lengyel hadi szervezet Báthory idejében. — A míg ő a sereget újra szervezte s a harctéren begyakorolta, leginkább harcban edzett magyar gyalogságára (a hajdúkra) s kitűnő tűzérégre támaszkodott, a kik seregének körülbelől egy harmadát tették.

II.

HADI KÉSZÜLETEK. — AZ OLÁH HADJÁRAT 1579-BEN. — POLOCK ÉS A SZOMSZÉD VÁRAK OSTROMA ÉS ELFOGLALÁSA.

A porosz hadjárat és Danczka meghódolása után Báthory a. külellenség felé fordítá figyelmét s mindenekelőtt elégtételt akart venni az oroszokon a fegyverszünet megszegése és Livóniába való betörésök miatt.

A béke tárgyalására kijelölt követek időközben megfordultak Moszkvában s újabb utasításaik értelmében elégtételt kértek a jogtalan támadás miatt; de a császár kiengesztelés helyett méltatlanságokkal illette őket s megalázóan bánt velök. Három évi fegyver-

¹⁾ L. *Lippomano* velencei követ jelentését 1575-ből: *Relazioni degli ambasciatori Veneti al senato. Serie I. Vol. II. 291. V. ö. Szádeczky*: Báthory István lengyel királyllyá választása 18. l.

szünetet oly feltétel alatt akart engedélyezni, hogy a király az egész Livoniáról mondjon le, Kurlanddal egyetemben.

Báthory tehát országgyűlést hirdetett Varsóba (1578. január havába) s a lengyel rendek elé terjeszté a kérdést, kivel akarnak először leszámolni: az oroszokkal-é vagy tatárokkal? kik a keleti országrészeket beütésekkel zaklatták s a kiewi vajda, Ostrogski herceg egyik rokonának lakadalma alkalmával csak az imént is betörték Wolhiniába.

A rendek a király véleményét követve, a veszélyesebb ellenség, az oroszok ellen határozták el a háborút. Bizottságot küldöttek ki a senatus kebeléből, a mely a háborúra való előkészületekről gondoskodjék. Ennek javaslatára az országgyűlés minden hold föld után egy forint hadi adót szavazott meg s a sörfogyasztás után tizenyolczadot.

A hadi adó megszavazását csupán három vajdaság (a krakkói, sandomiri és lublini) követői tagadták meg, azzal az indokolással, hogy ők arra küldöik által felhatalmazva nincsenek. Ezeknek a lengyel alkotmány értelmében tartományi gyűlést hirdetett a király s ő maga is Kis-Lengyelországba indult Varsóból. Lembergben békét kötött a tatárokkal s onnan (miután a korezini gyűlésen a kis-lengyelországi vajdaságok is megszavazták a hadi adót) Krakkóba ment.

Itt keresték fel őt a czár követői, a kik a béke tárgyalása végett küldettek. Vezetőjük útközben meghalt s a többiek az audientia előtt azzal a bizarr kívánsággal állottak elő, hogy követségüket csak azalatt a föltétel alatt adhatják elő, *ha előbb a király trónjáról felállva, fedetlen fővel a czár hogyléte felől tudakozódik.* Báthory udvarmestere által visszautasítá e kívánságot. Ha a czár czeremoniamestereknek küldé őket — úgy mond — akkor visszamehetnek, mert nincs szüksége arra, hogy tőlük etikettet tanuljon.¹⁾ És az orosz követek tényleg eltávoztak, a nélkül, hogy a király előtt megjelentek s követségük célját előadták volna.

A míg Lengyelországban a hadi készülétek serényen folytak:

¹⁾ Antonii *Possevini*: *Missio Moscovitica*. Kiadta *Pierling* Paris 1882. L. *Szádeczky*: A pápa békeközvetítése Báthory és az orosz czár között. (Századok 1885. évf. 292. l.) és Heidenstein id. m. I. könyv.

Livonia területén ismét megújultak a csatározások és most a lengyel-litván fegyvereknek szolgált a hadi szerencse.

Két nevezetes livon város, *Dünaburg* és *Wenda*, még 1577 folyamán visszakerült a lengyelek kezébe. Mindkettőt cselfogással vették be. Hallván, hogy Dünaburgban nagy az élelemhiány, a legközelebbi lengyel parancsnokok, Száva Boris és Platter Vilmos, érlelmi szerekkel és egy hordó pálinkával kedveskedtek a várőrségnek. Az ellenség nagylelkűsége élénk örömet keltett az éhezők közt; nagy lakomát csaptak s a végén mindnyájan lerészegedtek a kedvelt italból. A lengyelek aztán az éj leple alatt létrákon megmászták a falakat, rajta ütöttek az ittas őrségen s a várat elfoglalták.¹⁾

Wendát a környékbeli lakosság segélyével vette be Dembinski Mátyás és Buring János. Főkép egy lakatos mesterember volt ebben segélyekre, a ki a városban lakó nővérehez és a vásárokra gyakran bejárogatott oda s az orosz katonáknak pálinkával kedveskedvén, alkalmat szerzett a város kapujának kulcsáról viaszlenyomatot csinálni. A minta után álkulcsot készített s a közeli lengyel seregek parancsnokának átadta; a várost pedig a kitűzött időre livon parasztokkal rakta meg. A lengyel seregek így egy éjjel bejutottak a városba s véres utcai harcz után bevették a várost és várat.²⁾

1578 őszén az orosz vajdák megkísérelték visszafoglalni *Wendát*, de három sikertelen roham után, a felmentő sereg közeledésének hírére, kénytelenek voltak a vár alól visszavonulni. A csatát azért ki nem kerülhették. Az egyesült lengyel és svéd seregek rajtaütöttek az oroszokon s fényes győzedelmet arattak felettök. Négy vajda elesett, négy elfogatott s állítólag a 18,000 főnyi seregből több mint 6000 veszett el. Az ütegek tűzérei, az elfogatást kikerülőndők, magok akasztották fel magokat az ágyúkra³⁾ (?).

E győzelmek híre Krakkóban találta a lengyel királyt, a ki

¹⁾ Heidenstein R. De bello Moscovitico I. könyv. Meg kell itt említenem egy e század elején megjelent magyar munkát, *Czövek* István történetét Somlyai Báthory István életéről (2 kötet, Pest, 1817.), a mely ha komoly történeti munka számba alig jöhet is, regényesebb episoódokat sokat elbeszél Báthory életéből. — *Budai Ferencz* Polgári Lexicona, a mit Báthory lengyel királyságáról ír, Heidensteinből merítette.

²⁾ U. ott. m. f.

³⁾ Galitzin hg. id. m. 473. l. és Heidenstein id. h.

kedvező előjelnek tekintvén ezt a tervezett hadjáratra, annál nagyobb kedvvel folytatta a hadikészületeket.

A lengyel sereg fővezérévé, nagyhetmanná, az érdemekben megöszült podoliai (lemergi) vajdát, *Mielecki* Miklóst, nevezte ki; a litván sereg főhetmanjává *Radziwitt* Miklóst, a vilnai vajdát tevő, a kire már előbb rábízta Livonia kormányzóságát, a miről Chodkiewicz János betegeskedése miatt leköszönt volt. Ezek által, nem különben Zamojski János kedvelt kancellárja által serényen toborzotta országszerte a katonákat, a mi végből maga is előbb Varsóba, onnan legkedvesebb várkastélyába, Grodnóba, majd miután híret vette, hogy a litvánok 10,000 főnyi katonát szavaztak meg, a litván fővárosba, Vlnába utazott.¹⁾

Követeket küldött Erdélybe is bátyjához, Báthory Kristóf vajdához, hogy sereget toborzzon harczedett magyar gyalog- és lovasvitézek közül s ezeknek vezérévé *Békés* Gáspárt, egykori vetélytársát az erdélyi fejedelemségért, ellenfelét a szentpáli csatamezőn s később legmeghíttebb hívét és jeles hadvezérént nevezte ki. Németországban is fogadott zsoldosokat, Rosdrasewski Kristóf és Weier Ernő által.

A hadjárat költségeire az említett hadi adón kívül kölcsönöket vett fel s arra fordította saját kincstárának készletét is. Vlnában ágyúkat öntetett s fegyvereket készíttetett s Kaunánál olyan hajóhidat veretett, a mely könnyen szétszedhető és szekereken tovább szállítható volt.

Midőn hadi készületeit 1579 tavaszán befejezte, hadat izent az orosz czárnak, a ki szintén sereget gyűjtött, hogy Livoniát újból megtámadja. Lopatinski Bazilt küldötte hozzá hadizenettel jun. 26-án okúl adván a háborúra Livonia megrohanását, a követeivel való méltatlan bánást, Wenda újabb ostromát s az orosz követség csúfos magaviseletét Krakkóban.²⁾ Hadainak már előbb kiadta a rendeletet,

¹⁾ Báthory 1578 decz. 22-én még Krakkóban van; 1579 jan. 9-én már Varsóban; febr. 20-án Grodnón; márcz. 8-án Vlnán. Ezen datumok alatt írja hadi rendeleteit. L. *Polkowski* Ignác: Acta Stefani regis, Krakkó 1887. 151—158. ll. (lengyelül).

²⁾ Báthory hadizente a czárnak (lengyelül) ki van adva: *Polkowski* Ignác: Sprawy wojenne króla St. Batorego cz. oklevéltárában, melyet a krakkai Akadémia Báthory halála 300-adik évfordulója alkalmából adott ki. Krakkow 1887. 162. l.

hogy 1579 július elsejére a Vlnától északra fekvő *Svir* városkában gyűljenek össze.

Junius folyamán megérkeztek Vlnában az Erdélyből küldött magyar segédesapatok, a magyarországi harcmezőkön iskolázott hajdúság s szép lovas sereg. Ezeknek láttása örömteljes bizalommal tölté el a király szívét s fellelkesíté a lengyel és litván, nagyrészt még gyakorlatlan újoncsereget is, mely a kitűzött időre a táborba gyűlt.

Báthory 1579 jun. 30-án indult el Vlnából *Svir*be, a hol az összegyűlt sereg felett szemlét tartott. Azután hadi tanácsot hívott össze s felvetette a kérdést, hogy hová vezessék a sereget? A litván senatorok azt akarták, hogy Pleskow (most Pskow) ostromát tűzzék ki a hadjárat céljául, mert a vár el van hanyagolva s így könnyen elfoglalható. A király másképp vélekedett. Pskowba az út vagy Livónián keresztül, vagy ellenséges orosz várak között vezetett, a messze északra, a Peipus taváig. Livóniába a király nem akarta vezetni seregét, mert az a múlt évek hadjáratai következtében annyira el volt pusztítva és kiélve, hogy ott a hadsereg élmezése igen nehéz leendett; másrészt veszélyesnek tartotta annyi sok ellenséges várat a háta mögött hagyni s Litvániát fedezetlenül, ellenséges betöréseknek szabad prédájára engedni. Azt minden hadi tudomány ellen való stratégiai hibának jelenté ki. Útjuk sem lenne biztos a hátok mögött hagyott ellenség miatt, nem élmezhetnék és erősbíthetnék a sereget s kitennék magokat a legnagyobb kockázatnak és katasztrófának az esetre, ha az ostrom nem sikerülvén, az ellenséges várak tömkelegén át vissza kellene vonulniok. Mindezen, stratégiai szempontból nevezetes és figyelmen kívül nem hagyható okokból, a mély belátású jeles hadvezér azt ajánlotta, hogy a litván határon a Dwina (Düna) folyó északi partján fekvő nevezetes erősség *Polock* vára alá induljanak s azt ostromolják ki, a körülötte fekvő kevésbé erős orosz várakkal egyetemben. Ennek ostromával mind Litvánia, mind Livonia fedezve volna, s míg az ellenség saját területén támadatnék meg, az élmezés és összeköttetés saját területokről könnyebb leend.

Polock vára sok tekintetben nevezetes központ és elsőrendű erősség vála. A legjelentékenyebb vár volt Litvánia és Livonia között. A Dwinán való hajózás és kereskedés központi főhelye. Elfoglalása

által az ellenség elzártnék a Dwinán való hajózás és élelemszállítástól, s viszont a lengyeleknek útja meg volna nyitva a *Riga* felé való közlekedésre, a mely a Dwina torkolatánál feküdvén, a Balti-tengeren való kereskedés egyik fő emporiuma. S minthogy Polock nem régen (1563-ban) foglaltatott el az oroszok által: elvesztése még élénk emlékezetében vala a lengyeleknek s visszafoglalása oly öröndetes eseményt képezne, a mely az egész országot közlekedéssel tölténé el a hadjárat további folytatására.¹⁾

Ez érvek megtették hatásukat s bár némelyek még mindig aggodalommal gondoltak arra, hogy Polock természeti fekvésénél fogva igen erős vár s mindennel ellátva és felszerelve várja a támadást: a király véleménye győzött s a haditanács elhatározta Polock ostromát.

Mielőtt a király az indulási parancsot kiadta volna, előbb még egy *kiáltványt* szerkesztetett és adott ki lengyel, magyar és német nyelven, melyben a háború okait elősorolja, hogy igazolja magát a világ és a történelem ítélőszéke előtt, a hadjárat megindításáért. E nevezetes okirat nyomtatásban is megjelent s több kiadást ért: ez képezi nyitányát az 1579-iki győzedelmes lengyel-magyar hadjáratnak az oroszok ellen.²⁾

Dr. SZÁDECZKY LAJOS.

¹⁾ Heidenstein id. m. De bello Moscovitico I. könyvében.

²⁾ Edictum regium Svirensé ad milites. Ex quo causæ suscepti in magnum Moschoviæ ducem belli cognoscentur... Varsaviæ a. d. 1579. 4-edr. (Teljes czímét és több kiadványait lásd Magyar Könyvszemle 1887. évf. «Báthory István könyvészetéhez» czimű közleményemben.)